

Slijede „Zaključak“ (262-264) i njegov engleski prijevod (265-267), potom popis izvora i literature (268-271) te naposljetku bilješka o autoru (272). Posebno je pohvalno što knjiga sadrži preko stotinu fotografija iz razdoblja Tršćanske krize.

Kad se sve uzme u obzir, *Bitka za Trst 1945.-1954.* nije uspjela u potpunosti pružiti koherentnu sliku o Tršćanskoj krizi, prije svega zbog nedostatka širega političkoga konteksta u kojem je kriza nastala, razvijala se i završila. Unatoč tome, knjiga pruža brojne informacije o vojnom aspektu krize i kao takva sjajan je izbor za zaljubljenike u vojnu povijest, dok će onima koji žele razumjeti potpuniju sliku Tršćanske krize poslužiti kao dobra polazišna točka.

Nikša Minić

Stipan Trogrlić, *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri 1945. – 1971.*, Pazin – Pula: Državni arhiv u Pazinu / Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – područni centar Pula, 2014., 412 str.

Državni arhiv u Pazinu kao nakladnik i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – područni centar Pula kao sunakladnik izdali su 2014. djelo *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri 1945. – 1971.* Stipana Trogrlića.

U prvom poglavlju autor razdoblje nakon okončanja rata do uključno godine 1947. naziva vremenom „politike mrkve i batine“ prema Crkvi u Istri. Godinu 1947. smatra vremenom „reduciranja suradnje na račun represije“. U njoj se osobito analiziraju događaji vezani za napad na svećenika Miroslava Bulešića. Moglo bi se reći da je ovaj svećenik, danas blaženik, na razini memorije Crkve u Istri postao kroz razdoblje komunizma ono što je Alojzije Stepinac postao na hrvatskoj nacionalnoj razini. Unutar prvoga razdoblja u tekstu „Agrarna reforma u sustavu reforme“ autor piše o materijalnom osiromašivanju Crkve, tj. oduzimanju crkvenih materijalnih dobara. Analizira zakonske okvire, pri čemu temeljito gleda na župnu i dekanatsku razinu te razne crkvene nadarbine i imovinu. U drugom poglavlju „Izgradnja sustava represije 1947. – 1952.“ Trogrlić piše o različitim oblicima pritiska, progona klera i laika, sudskim procesima i

progonu svećenika te obeščašćivanju svetih mjesta. „Udar na crkvenu imovinu“ temeljito obrađuje oduzimanje dobara: župnih stanova, samostana, pitanje pulske katedrale, oporezivanje, položaj ženskih redovničkih zajednica. U tekstu „Razni oblici i metode ometanja pastoralnog rada“ autor analizira ometanje bolničkoga pastorala i podjele sakramenata, zabrane vjerskih procesija i školskoga vjeronauka te oduzimanje matičnih knjiga. Treće poglavlje „Funkcioniranje sustava represije od 1952. do 1960.“ bavi se crkvenom situacijom nakon prekida diplomatskih odnosa Beograda sa Svetom Stolicom i okolnostima s tim povezanim te zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica 1953. godine. Zatim se pozornost posvećuje sudskom procesu protiv bogoslova i profesora riječke bogoslovije te njezinu zatvaranju, nakon čega se – od 1955. do 1966. – formacija klera za čitavo područje buduće Riječke metropolije obavlja isključivo u Istri, tj. u Pazinu. Pritom se proučava Biskupsko sjemenište i gimnazija u Pazinu pod indikativnim podnaslovom „Od miljenika do prognanika“ opisujući ukidanje njezina prava javnosti i mjere općega nadzora. Četvrto poglavlje, posvećeno šezdesetim godinama, koje autor naziva „razdobljem nade koja je iznevjerena“, bavi se pitanjem socijalnoga osiguranja i povratka crkvenih matica, progonima, prozivkama i nastavkom oduzimanja crkvene imovine. U kontekstu rušenja, zatvaranja i onemogućivanja gradnje crkava, autor piše o crkvi Majke Božje od Mora u Puli, o salezijanskom oratoriju u Rovinju, o Eufrazijevoj bazilici u Poreču te župi i samostanu sv. Josipa u Puli. Iz crkvenoga života u Istri nakon sporazuma Beograda i Vatikana 1966. (*Protokol*) autor ističe biskupijski Euharistijski kongres u Puli 1967. te odnos Katoličke crkve u Istri i Hrvatskoga proljeća 1971./1972., pri čemu tadašnjem prisutnost Crkve u Istri na društvenoj razini ocjenjuje marginalnom.

Unutar trećega poglavlja, koje nosi naslov „Funkcioniranje sustava represije od 1952. do 1960.“ i koje se bavi crkvenom situacijom nakon prekida diplomatskih odnosa Beograda i Svete Stolice te s tim povezanim okolnostima, autor piše o sudskom procesu nad bogoslovima Visoke teološke škole u Rijeci 1955. godine. Opravdano je reći koju riječ više o tome jer zatvaranje sjemeništa ima posebnu težinu s obzirom na to da ono ne znači samo onemogućavanje života jedne crkvene ustanove, već i budućnosti vjerske zajednice. U grupi onih koji su proveli neko vrijeme u istražnom zatvoru ili na drugi način bili predmetom interesa vlasti jesu i bogoslovi s područja Istre Irenko Gallo iz Motovunskih Novaka, Livije Laganiš iz Kal-

dira te Marcel Krebel iz Tinjana. Računalo se na to da će ključ u bravu vjerskih škola utjecati s jedne strane na pad broja svećeničkih zvanja, a s druge olakšati konfiskaciju zgrada i posjeda te njihovo proglašavanje narodnom imovinom. Na udaru represivnih mjera našla su se teološka učilišta u Rijeci, Splitu i Đakovu, a u prva je dva slučaja došlo do zatvaranja škola. U Splitu je 1956. pod optužbom neprijateljskoga djelovanja donesena presuda o zatvaranju bogoslovije na osam, a sjemenišne gimnazije na šest godina. U Osijeku je sud presudio dvojici profesora i četvorici bogoslova đakovačke bogoslovije; osuđeni su na kazne od dvije i pol do sedam godina, ali do zatvaranja sjemeništa nije došlo. Odluka *Non licet* jugoslavenskih biskupa o zabrani udruživanja u prorežimska svećenička staleška društva, obrambeni govor Stepinčeva odvjetnika Iva Politea te duhovni nagovori ondašnjega sjemenišnoga duhovnika Josipa Dujmovića u kojima se koristio dnevnikom Branke Perković, djevojke iz Ogulina i članice Križarskoga sestrinstva svetačkog života, predstavljali su za režimski sud dokaz protunarodnoga rada na riječkoj bogosloviji. Prvooptuženi Josip Kapš je optužen da je tijekom prikupljanja pomoći u Gorskom kotaru za riječku bogosloviju veličao ustaški režim i negativno se izražavao o jugoslavenskom vodstvu te govorio o nepoštivanju vjerskih sloboda i progonu svećenika. Za istarske bogoslove u optužnici se navodilo da su pred drugim bogoslovima govorili kako je u Istri bilo više vjerskih sloboda pod fašizmom nego pod „narodnom vlašću“, zbog čega su istarski svećenici navodno zazivali dolazak demokršćanske vlasti u Istru. Optuženi su i za slušanje iredentističke radijske postaje Venezia Giulia i širenje njezine neprijateljske promidžbe protiv Jugoslavije. Josip Kapš je osuđen na šest godina, Vlado Pezelj na tri godine i četiri mjeseca, Mijo Liković na dvije godine i šest mjeseci, Istrani Irenko Gallo na jednu godinu, Livije Laganiš na šest mjeseci, a Marcel Krebel je oslobođen. Budućnost Crkve ipak nije zapriječena – nakon puštanja iz zatvora svi su bogoslovi zaređeni za svećenike.

Stipan Trogrlić opisuje teške uvjete života u komunističkim kaznionicama. Život u Staroj Gradiški sa 70 zatvorenika u jednoj prostoriji, sa samo jednim omanjim prozorom, ili kazne samice za banalne prekršaje slike su koje čitatelja ne mogu ostaviti ravnodušnim. Opisano ne predstavlja samo povijest Crkve, već je dio povijesti političkih zatvorenika u diktaturama. Autor donosi i razne novinske prikaze suđenja navodeći i imena autora članaka.

Borba režima protiv vjerskih zajednica vodila se i astronomsko visokim porezima, pred kojima je sudbina neke ustanove trebala ostati zapečaćena. Zabranjena je prodaja i širenje tiska poput *Danice* IKD-a sv. Ćirila i Metoda zbog banalnih članaka. Pritom valja reći da ni oni koji su unutar Crkve gajili ljevičarske osjećaje, kako prema društvenoj, tako i prema unutarcrkvenoj stvarnosti, nisu nalazili milosti kod vlasti.

Pri izgradnji željezničke pruge Lupoglav – Štalije, na kojoj 1949. sudjeluje i 36 pazinskih sjemeništaraca pod vodstvom ekonomista sjemeništa Josipa Pavličića (budućega riječko-senjskoga nadbiskupa), rad svećeničkih kandidata zajedno s ostalom mladeži iskorištava se za namjerno remećenje formativnoga procesa onih koji su se obvezali na celibat, a sve u okviru stvaranja novoga ateističkoga morala.

Trogrlić je već pisao i objavljivao radove o prvim poslijeratnim godinama, no ovo djelo predstavlja analizu dužega vremenskoga slijeda i detaljniji opis poslijeratne crkvene povijesti Istre u mnogostrukosti njezinih aspekata. Vrijednost i relevantnost ovoga rada jest u činjenici da obrađuje temu stradanja Katoličke crkve u Istri tijekom komunizma, koja je u velikoj mjeri dosad bilo nepoznata ili – kada se o njoj i znalo – nije bila potkrijepljena znanstvenim referencama. Ta tema nije dosad bila znanstveno obrađena, a pokušaji u tom pogledu nisu uzimali u obzir arhivska vrela ni bibliografiju, kako hrvatsku tako i talijansku, u mjeri u kojoj to čini ovaj autor. Interes znanstvene javnosti, društva, kako svjetovnoga tako i crkvenoga, opravdava objavljivanje ovoga rada.

Stipan Trogrlić radi na arhivskim vrelima, a svoja promišljanja i zaključke jasno naglašava. Arhivsko gradivo kojim se koristi dolazi iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu (Fond Komisije za vjerska pitanja Vlade Narodne Republike Hrvatske, Osobni fond Ante Mandića), Državnoga arhiva u Pazinu (Fond Oblasnog narodnog odbora za Istru, Fond Narodnog odbora Kotara Pazin, Fond Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske Pazin), Povijesnoga i pomorskoga muzeja Istre (Fond Oblasnog narodnog odbora za Istru), Arhiva Istarskog književnog društva Jurja Dobrile u Pazinu (Osobni fond Bože Milanovića, Fond Hrvatske klasične gimnazije i Biskupijskog sjemeništa u Pazinu, Dnevnik svećenika Stjepana Ceka), Biskupijskoga arhiva u Poreču (Arhiv Porečke i Pulske biskupije), Arhiva Apostolske administrature u Pazinu (Prezidijalni spisi, Osobni fond biskupa Nežića, Cursus dierum, Dnevnik službe biskupa Dra-

gutina Nežića, razna godišta, Zapisnici sa sjednica Biskupske konferencije Jugoslavije), Arhiva postulate bl. Miroslava Bulešića, župnih arhiva (katedrala u Puli, Stari Pazin). Autor na temelju arhivskih vrela, tiska i literature analizira represivne mjere kojim se jugoslavenski komunistički režim koristio protiv Katoličke crkve u Istri u poratnim godinama. Ovom knjigom nisu iscrpljene teme vezane za istarsku crkvenu povijest u razdoblju komunizma jer ima još pitanja koja ostaju otvorena i na koja bi povjesničari morali odgovoriti.

Potpisnik prikaza smatra da je pitanje analize odnosa istarskih biskupa (Antonija Santina, Raffaelea Radossija i prije toga Trifonea Pederzollija) naspram talijanskoga fašizma, koji je prethodio komunizmu, za historiografski sud o odnosu Narodnooslobodilačkoga pokreta i komunističkoga režima poslije rata prema kleru potrebno i neophodno. Činjenica da se komunistička historiografija i promidžba iz dnevnopolitičkih razloga koristila djelovanjem talijanske katoličke hijerarhije u vremenu fašizma kako bi opravdala represiju prema Katoličkoj crkvi nakon 1945. ne oslobađa nas obveze da danas podvrgnemo objektivnoj kritici biskupe na hrvatskim i slovenskim područjima koja su se nakon Prvoga svjetskog rata našla u Italiji. To nameće i šira pitanja. Koliko je svatko od nas povjesničara spreman ili hrabar suočiti se s krivnjama vlastite zajednice, nacionalne i vjerske? Je li došlo vrijeme za čišćenje memorije? Može li se danas objektivno prosuđivati odnos vjere i nacije? Kakav je odnos jezične slobode u višenacionalnim sredinama, odnosno na kojem jeziku imati liturgiju i pastoral u višenacionalnim sredinama? Kakav je odnos Crkve i modernoga vremena? Kakav je odnos vjere i inkulturacije na srednjoeuropskom prostoru?

Povjesničari izvan Istre slabo razumiju okolnosti zašto je dobar dio hrvatskoga istarskog svećenstva za vrijeme rata dao prinos pokretu za oslobođenje Istre, a nakon njega borbi za državno-pravni položaj Istre unutar hrvatskih granica. Podržati one koji rješavaju nacionalno pitanje čak i onda kada se radi o ideologiji i režimu koji niječu Boga – pitanje pred kojim se istarsko svećenstvo našlo u ratu i poraću – za neke je suvremene hrvatske povjesničare i danas posve neshvatljivo. Dakako da je tada bila riječ o težnji za rješanjem nacionalnoga pitanja. Međutim, treba reći i to da su u socijalnom pitanju istarski svećenici bili osjetljiviji od prosjeka hrvatskoga svećenstva. Dakle, rekli bismo, bili su prilično lijevo usmjereni. Naime, u 19. je stoljeću prema socijalnom pitanju istarska Crkva na čelu s Dobrilom

dobro i ispravno osjetila nužnost socijalne osjetljivosti. Suvremeni hrvatski crkveni povjesničar Franjo Šanjek piše: „Zbog svoje feudalno-zemljoposjedničke strukture Crkva u Hrvata ne pokazuje osobito zanimanje za probleme radništva i gradskog proletarijata. (...) Najkonkretniji u borbi sa socijalnom bijedom su istarski svećenici, jer su na najvećem hrvatskom poluotoku socijalni problemi najuže povezani s nacionalnim pitanjem.“ Historiografija često prešućuje da je u prvoj polovici 20. stoljeća postojalo, premda malobrojno, i lijevo krilo hrvatskoga katoličkog pokreta. Može se ponoviti pitanje – koje je svojedobno bio izrekao akademik Branko Fučić – Bi li Crkva u Hrvatskoj (pa i u Istri) pretrpjela manje represije i trpljenja nakon rata da je unutar hrvatskoga katoličkog pokreta bilo više sluha za takve lijeve ideje koje su, po uzoru na Slovence, gajili i neki Hrvati? U tom slučaju, da su nakon rata bili brojniji, bi li oni (a među njima osobito istarski svećenici) mogli snažnije i bolje utjecati na odnose Crkve i države? Takvo je pitanje legitimno, ali se historiografija ne oslanja na hipoteze već nastoji objasniti kako se i zašto djelovalo.

Komunizam je nosio sa sobom ateizam i nijekanje vjere. Međutim, ne smije se zaboraviti da je susret i sukob s komunizmom na našem prostoru bio za Katoličku crkvu djelomično i susret i sukob s modelom odnosa separacije duhovnoga i svjetovnoga poretka koji je inauguriran liberalizmom 19. stoljeća. Kod nas u Hrvatskoj, u ovom slučaju u Istri, katolička hijerarhija nije još imala iskustvo s takvim poretkom s kojim su se katolici u nekim dijelovima svijeta već suočavali kroz proteklo stoljeće i pol. Ovdje je austrijski jozefinizam bio njegovao drugačiji odnos prema Crkvi utemeljen na državnoj zaštiti Crkve, koji je, međutim, sa sobom donosio pretvaranje svećenika u državnoga službenika. Potom je talijanski fašizam konkordatom iz 1929., ali i prije njega, provodio politiku kojom je katoličanstvo smatrao i proglasio državnom vjerom.

U kontekstu govora o budućim radovima iz crkvenopovijesne tematike valja reći još nešto. S obzirom na to da je objekt crkvene povijesti dugo bio reduciran samo na interes prema institucionalnim aspektima crkvenoga života i na odnose hijerarhije s vladajućima, autor prikaza dijeli mišljenje onih koji, pozivajući se na dosege škole *Annales*, ističu potrebu da se dosadašnji interes crkvene historiografije s institucionalne povijesti, povijesti velikih događaja i velikih ličnosti, nadopuni životom i vjerom puka, pučke pobožnosti, povijesti pastoralna. Nije na odmet podsjetiti da je temeljna

postavka ekleziologije Drugoga vatikanskog koncila spoznaja o Crkvi kao Narodu Božjemu. Usudujemo se istaknuti da bi cjelokupna hrvatska crkvena historiografija dosadašnja istraživanja – koja su se najčešće bavila strukturama, hijerarhijom, kanoniziranom svetošću, službenim teolozima – trebala nadopuniti istraživanjem onoga što je još ostalo u sjeni, dakle života onih kršćana koji nisu bili ni sveci, ni teolozi, ni biskupi, ni župnici, ali su činili većinu.

Valja reći i to da je danas u svjetskoj crkvenoj historiografiji na djelu revalorizacija pisanja povijesti mjesnih crkava. U prošlosti su akademski povjesničari posve neopravdano obezvrijedili takvu lokalnu povijest nazivajući je amaterskom, smatrajući istodobno da interes profesionalnih historioografa treba biti ograničen samo na povijest opće i nacionalnih crkava.

Na kraju ponovimo da je Katolička crkva u Istri bila žrtvom komunizma. Najkompleksniji i najteži izazovi za crkvenoga povjesničara koji se bavi suvremenom poviješću na području zapadne Hrvatske jest kako je i zbog čega došlo do tolike ateizacije i odbacivanja vjere na tome području. Iz perspektive crkvenoga povjesničara najlakše bi bilo reći da je do toga došlo jer su vjernici bili žrtve uvezenih ideologija. Međutim, Drugi vatikanski koncil, osobito njegova pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*, pozivaju kršćane da se propituju koja je odgovornost kršćana zbog dolaska vala ateizma na krilima komunizma.

Pri kraju djela *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri 1945. – 1971.* autor piše i o odnosu Crkve prema gradnji Tunela Učka i narodnom zajmu. Taj tunel ima i simbolično značenje – on vodi u novo razdoblje. To je vrijeme obilježeno znatnim promjenama i unutar Crkve (pokoncilsko vrijeme, sređivanje istarskih biskupijskih granica) i u vladajućoj ideologiji. Hrvatski sociolog religije Željko Mardešić piše: „Ono što je u pogledu slobode za kršćane bio Drugi vatikanski koncil, to će za dogmatske ljevičare postati veliki pokret studentske protukulture u zapadnim modernim društvima. (...) Bivši lenjinisti otkrivaju mladog K. Marxa slično kao što su vjernici pronalazili biblijsko kršćanstvo.“ No, ostavimo slična pitanja nekoj crkvenoj povijesti napisanoj u skoroj budućnosti.

Marko Medved